

Розділ 5

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІСТИКИ

Підрозділ 5.1

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ХАРИТОНОВ Є. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри цивільного права, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент НАПрН України

ПРИВАТНЕ ПРАВО ЯК КОНЦЕПТ

Попри кількасотлітні дискусії щодо поняття та сутності приватного права, ця категорія все ще залишається недостатньо дослідженою. Ситуація, що склалася, зумовлює необхідність наукових розвідок у цій галузі, але вже під іншим кутом зору, із застосуванням іншої методології тощо. Враховуючи викладене, розглянемо далі сутність феномену приватного права.

Спочатку маємо визначитися стосовно засад дослідження, і передусім, обираємо методологічний імператив, маючи під ним на увазі зумовленість методології дослідження певними обставинами, припущеннями, що сприймаються, як правдиві (істинні).

На такому підґрунті оберемо два визначальних аспекти характеристики приватного права: 1) оцінка права в цілому, як явища, органічно притаманного культурі (цивілізації); 2) розгляд приватного права, як концепту.

Отже, відмовимось від матеріалістичного монізму (спокуси використовувати як домінуюче) марксистське матеріалістичне вчення про право, згідно з яким право є надбудовою над матеріальним базисом, зумовлюється останнім і змінюється разом з ним. Натомість, у якості методологічного імперативу обираємо те положення, що право, і

насамперед, приватне, є елементом цивілізації (культури), який має не характер надбудови, а являє собою самостійну цінність. При цьому, звісно, не заперчується зв'язок права з матеріальними умовами життя суспільства, однак відсутня «жорстка прив'язка» його до тієї або іншої суспільно-економічної формації, не заперчується цінність і придатність досягнень правової думки інших цивілізацій тощо.

Саме цивілізаційний метод дає змогу дослідити сутність і особливості приватного права. Загалом виправданим на теперішньому етапі розвитку правової науки здається вести мову про застосування у сучасній цивілістиці загальнонаукового цивілізаційного діалектичного методу. При погляді під таким кутом зору, право може бути визначне як цивілізаційна категорія, котра одночасно виступає як елемент соціально-політичного устрою та елемент суспільної свідомості, є складовою духовного світу людини та її світогляду, відображаючи уявлення окремих індивідів та суспільства в цілому про справедливість, добро, гуманізм тощо.

Як суспільний феномен, котрий стосується і окремого індивіда, і суспільства в цілому, право може розглядатися під кутом зору оцінки його значення як для приватних осіб, так і для суспільства. Це, передусім, і послужило основою виникнення відомої дихотомії «приватне право — публічне право», у якій приватне та публічне право виступають як галузі (сфери) правового регулювання відповідних груп відносин. Вони виникають на підґрунті природного права і на втілення його норм в життя. При цьому приватне право у об'єктивному сенсі виступає як сукупність природних прав приватної (окремої) особи, а публічне право — як правова форма і продовження публічної влади з усіма її перевагами і вадами.

Визнаючи методологічну доцільність використання дихотомії «приватне право — публічне право», передусім, для розмежування останніх, як правових категорій, слід зауважити, що вказана конструкція є умовною, а тому за її допомогою можуть бути визначені лише загальні засади правового регулювання у приватноправовій та публічно-правовій сферах.

Тому для з'ясування сутності приватного права доцільно використати другий із згадуваних методологічних імперативів — розгляд приватного права як концепту (*conceptus*. лат. — думка, уявлення, поняття).

У культурології концепт розуміється як «жмут» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово. (Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. — М., 1997. — с. 40.). У теорії права підкреслюється, що визначення концепту спирається на аналіз самого концепту, тоді як визначення категорії відштовхується від іншої категорії. Відтак визначення концепту

полягає в тому, щоб передати сенс слова, яким цей концепт позначається у відповідності з елементами, які цей концепт утворюють (Бержель Ж.- Л. Общая теория права / Пер.с фр. — М., 2000. — с.342). Звідси випливає, що дихотомія «приватне право — публічне право» не дає змоги повно з'ясувати сутність приватного права, котре є концептом, дозволяючи лише встановити відмінності між згаданими вище категоріями.

Характеризуючи на такому підґрунті приватне право, слід наголосити на тому, що становище приватної особи у суспільстві визначається відповідною правовою доктриною (баченням статусу людини — приватною особи, її взаємин із суспільством), а також сукупністю норм та правил, встановлених відповідно до такої доктрини та на її розвиток у цьому суспільстві. У сукупності зазначена доктрина, правила та норми можуть бути позначені як «приватне право». Характерними рисами приватного права є те, що воно: 1) регулює відносини між приватними особами; 2) має засадничим принципом визнання пріоритету інтересів приватної особи (суверенітету індивіда); 3) забезпечує приватний інтерес: акцентує увагу на економічній свободі, вільному самовираженні та рівності товаровиробників, захисті власників від сваволі держави; 4) ґрунтуючись на засадах юридичної рівності учасників цивільних відносин, забезпечує ініціативність сторін при встановленні цивільних відносин та вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їхніх прав; 5) припускає широке використання договірної форми регулювання; 6) містить норми, які «звернені» до суб'єктивного права і забезпечують захист останнього; 7) характеризується переважанням диспозитивних норм, які спрямовані на максимальне врахування вільного розсуду сторін; 8) визначає судовий позов як основний порядок захисту прав та інтересів суб'єктів відносин.

Отже, можна зробити висновок, що приватне право, як концепт, це сукупність ідей та засад, юридичної доктрини, правил і норм, що стосуються визначення статусу і захисту інтересів окремих осіб, які не є фігурантами держави, не знаходяться у відносинах влади — підпорядкування стосовно одне одного, рівноправно і вільно встановлюють собі права і обов'язки у відносинах, що виникають з їх ініціативи.